

Arkeolojik ve Kentsel Veriler Işığında İstanbul Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın M.S. 5.yy'dan Günümüze Kadar Geçirdiği Değişimler Üzerine Bir Değerlendirme

Pelin Doğan Nergiz¹, Zeynep Eres²

Özet

Bir kentin tarihini anlamak ve bu tarihin çok katmanlılığının morfolojik izlerini bulmak; geçmişi Paleolitik Dönem'e kadar dayanan, sürekli yerleşim görmüş ve bugün de bir anakent olarak yaşamını devam ettiren İstanbul gibi kentlerde öncelikli olarak önemli ve zordur. Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresi, özellikle Erken Bizans ve Erken Osmanlı dönemlerine tarihlenen önemli yapılar barındıran ve Cumhuriyet Döneminde de kentsel dokuda kökten değişikliklere sahne olmuş bir bölge olarak, İstanbul'un uzun kent tarihini değerlendirmede özel bir konumda yer almaktadır. İstanbul'un Bizans'tan Osmanlı'ya kentsel sürekliliklerini ve kesintilerini değerlendirebilmek için, Erken Bizans Dönemi'nde imparatorluğun seremoni kiliselerinden biri olan Polyeuktos Kilisesi'nin kalıntılarının bulunduğu alanın seçilmesi, söz konusu bölgenin kentin tarihinde mütemediyen yerleşim hassasiyeti gösterilen bir bölgesi olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Günümüzde Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak anılan bölge aslında 20. yüzyıl başında küçük ölçekli camilerin ve ahşap konakların yer aldığı, toprak altındaki görkemli Polyeuktos Kilisesi'nin ise kent belleğinden yaklaşık 800 yıl önce silindiği bir alandır. 20. yüzyılın ortalarına doğru çeşitli nedenlerle camiler ve ahşap konak dokusu ortadan kalkmış, 1960'lı yıllarda ise bu alanın komşuluğunda Haşim İşcan geçidi ve İstanbul Belediyesi inşaatı sırasında kazılarda Polyeuktos Kilisesi'nin kalıntılarının ortaya çıkmasıyla kapsamlı arkeolojik kazı çalışmalarına başlanmıştır. Böylece Ayasofya öncesi Bizans İmparatorluğu'nun en görkemli kilisesi olduğu yazılı belgelerden bilinen ama ketteki yeri tam olarak bilinmeyen Polyeuktos Kilisesi yeniden keşfedilmiştir. Bu bildiriye 1960'larda alanda yapılan kazılarda elde edilen arkeolojik verilerin yorumlanması ve Bizans Dönemi sonrası kentsel değişimin haritalar ile güncel kentsel dokunun okunması ile arkeoloji, haritacılık ve mimarlık disiplinlerinin sağladığı somut veriler ışığında kentin çok katmanlılığına bütüncül bir bakışın sunulması amaçlanmıştır. Bu çok katmanlı strüktürün ortaya konulmasında birçok dönem haritası incelenmiş; bunlardan Saraçhane Kazıları Dönem Analizi Haritası, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası, Alman Mavileri Haritaları, 1923 Şehremaneti Haritası, Pervititch Haritası, 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası ve Müller-Wiener'in İstanbul'un Tarihsel Topografyası haritasından doğrudan faydalanılarak retrospektif bir morfolojik analiz yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haritalama, Kent Arkeolojisi, Kentsel Doku, Kentsel Koruma, Saraçhane.

1. Giriş

Tarihöncesi dönemden itibaren yerleşim görmüş ve yüzyıllar boyunca farklı devletlere başkentlik yapmış olan İstanbul'un topoğrafyasını ve çok katmanlı yapısını algılamaya çalışmak kentin tarihinin anlaşılabilmesi için olduğu kadar söz konusu topoğrafyanın ve kentsel dokunun korunması için de çok önemlidir. Bizans ve Osmanlı dönemlerinde sürekli olarak yerleşim görmüş olması ve kentin ana akslarından olan Bizans Mese'si ve Osmanlı Divanyolu'nun bir kısmını tanımlıyor olmasının yanı sıra Cumhuriyet döneminde kentsel dokuda yaşanan köklü değişiklikler sebebiyle Saraçhane, kentin tarihi merkezinin kentsel sürekliliğinin ve kesintilerinin araştırılması için ayrıcalıklı bir çalışma

¹Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, pelindogan@klu.edu.tr

²Doç. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, eresze@itu.edu.tr

alanıdır. Bu sebeple özellikle Erken Bizans Dönemi'nde imparatorluğun seremoni kiliselerinden biri olan Polyeuktos Kilisesi'nin kalıntılarının bulunduğu alan ve yakın çevresi araştırma alanı olarak seçilmiştir³.

2. Yöntem

Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresi kentsel morfolojisinin geriye dönük olarak anlaşılabilmesi ve çok katmanlı strüktürünün açığa çıkarılması için bir dizi analiz çalışması yapılmıştır. Çalışmalarda 1960'larda alanda yürütülen kazı çalışmalarının belgeleme verileri, bölgeyi her biri kapsamı çerçevesince farklı detaylarda içeren tarihi haritalar, alanda bulunduğu tespit edilen yapılara yönelik mimarlık tarihi araştırmaları, alanı morfolojik olarak etkilediği tespit edilen faaliyetlere ve kararlara dair arşiv belgeleri ve alan hakkında yapılmış olan önceki çalışmalardan faydalanılmıştır. Tarihi haritalar günümüzde mevcut olmayan kültür varlıklarının ve yerlerinin saptanabilmesinde birincil kaynak görevi görmüştür. Farklı tarihi haritaların Autocad ortamında sayısallaştırılarak üst üste çakıştırılmasıyla hem bu haritaların verilerine dair karşılaştırmalı incelemeler yapılabilmemiş hem de güncel kent dokusuna dair süreklilikler okunabilmiştir. M.S. 5.yy'dan itibaren geçirdiği değişimler yukarıda bahsedilen yöntemlerle incelenen çalışma alanının güncel durumu yerinde ölçüm, çizim ve fotoğraflamayı içeren saha çalışmalarıyla saptanmış ayrıca Polyeuktos Kilisesi'ne ait kalıntıların belgelemesi de güncellenmiştir. Bunun yanı sıra tarihi haritaların güncel hâlihazır ile süperpoze edilmesi ile elde edilen sentez haritası ise günümüz kentsel dokusunun morfolojik kökenlerinin saptanabilmesini sağlamıştır.

3. Morfolojik Analizler

Söz konusu morfolojik analizler kentsel dokunun ve içinde bulunan kültür varlıklarının kronolojik olarak irdelenmesiyle oluşturulmuştur. Bu analizler; 1960'larda yapılan arkeolojik kazıların ve bulgularının incelendiği kazı alanı analizi, günümüzde Saraçhane Arkeolojik Parkı olarak tanımlanmış olan alana dair verilerin incelendiği park alanı analizi ve bu park alanının yakın çevresine dair verilerin incelendiği yakın çevre analizleri olarak üç farklı ölçekte ele alınmıştır.

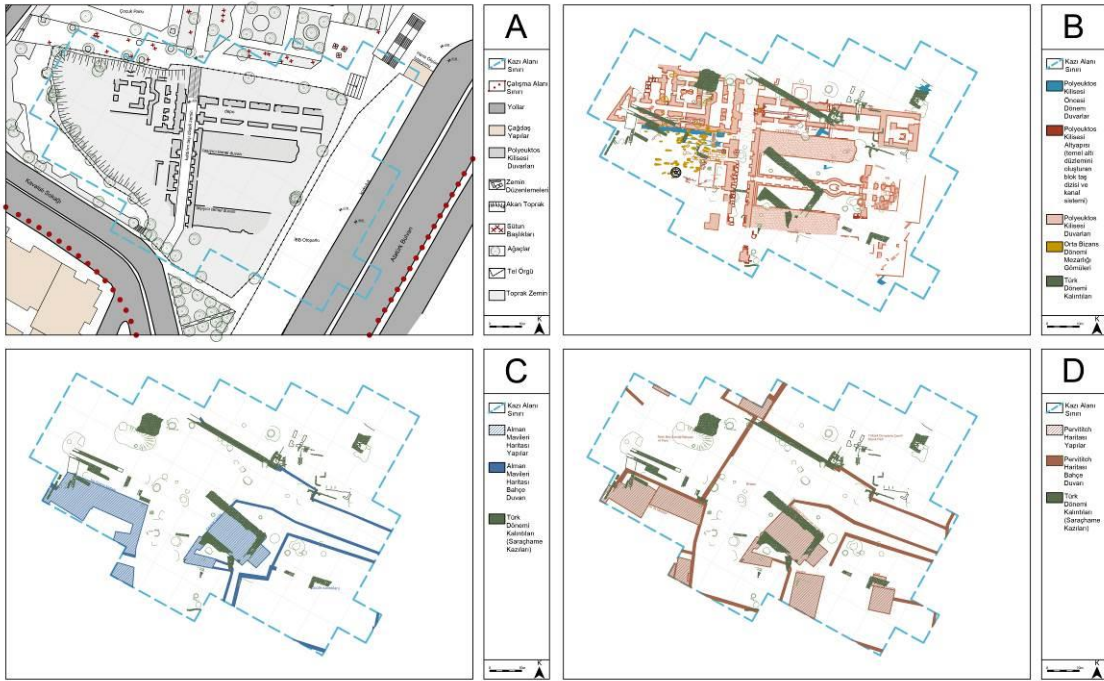
3.1. Kazı Alanı Analizi

Saraçhane Kazıları, alanda keşfedilen bir takım Bizans mimari heykellerinin ve tonoz kalıntılarının Mango ve Sevcenko tarafından Polyeuktos Kilisesi'ne ait olduklarının tanımlanmasıyla kurtarma kazısı olarak başlamış (Mango & Sevcenko, 1961) ve çalışma 1964-68 yılları arasında devam etmiştir (Harrison, 1989b). Çalışmalar kilisenin plan şemasının anlaşılmasıyla tamamlanmış ve kuzeyinde bulunan alanın kamusal alan olarak korunmasına karar verilmiştir (Harrison, Fıratlı, & Hayes, 1968). Günümüz durumu Şekil 1. A'da verilen kazı alanına dair kazı belgelemesi ve raporlarının irdelenmesiyle oluşturulan dönem analizi haritası Şekil 1. B'de gösterilmiştir (Doğan, 2019). Polyeuktos Kilisesi'nin 524-27 yılları arasında Anicia Juliana tarafından daha önce de aynı azize adanmış küçük bir kilisenin yerinde yeniden yaptırıldığı bilindiğinden (Mango & Sevcenko, 1961), kazı ile ortaya çıkarılan en eski katman olan ve mavi renk ile ifade edilen kalıntılar Polyeuktos Kilisesi öncesi döneme ait duvar kalıntıları olarak yorumlanmıştır. Kiliseye ait katmanlar altyapı ve duvar kalıntıları kırmızının tonlarıyla ifade edilmiştir. Basitçe bir kenarı 52 metre olan kare planlı bir kilise olarak tanımlanabilen Polyeuktos Kilisesi'nin temel duvarlarını ve batısında 26 metrelik atriumu ve onun kuzeyinde apsidal kare planlı yapının (vaftizhane) kalıntılarını görmek mümkündür (Harrison, 1989). 10.yy'ın ikinci yarısına kadar kullanıldığı bilinen kilise 11.yy'ın başında kısmen harap duruma gelmiş, 12.yy'da ise atriumu mezarlık olarak kullanılmış ve vaftizhane yapısı sarnıca dönüştürülmüştür (Müller-Wiener, 2016). Orta Bizans Dönemi'ne ait bu mezarlık kullanımı sarı renk ile ifade edilmiştir. Bu dönemde kilisenin Latin İstilas sebebiyle yağmalandığı, parçalarının bir

³ Bu çalışma 'Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Kent Arkeolojisi Bağlamında İncelenmesi ve Koruma Önerisi' başlıklı tez çalışmasından yararlanılarak hazırlanmıştır (Doğan,2019).

kısının Venedik'e götürüldüğü bilinmektedir (Müller-Wiener, 2016). Kazı çalışmalarında yapının kullanılmaz hale geldikten sonraki dönemlere ait kalıntılar Türk Dönemi kalıntıları olarak ifade edilmiştir ve bu kalıntıların hangi yapılara ya da dönemlere ait olduklarına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Kentsel dokudaki bu izlerin anlaşılabilmesi için Alman Mavileri Haritası (Şekil 1.C) ve Pervititch Haritası (Şekil 1.D) ile Saraçhane Kazıları Dönem Analizi Haritasında yeşil renk ile ifade edilen Türk Dönemi kalıntıları çakıştırılmıştır. Alman Mavileri Haritası ile yapılan çakıştırılma sonucu 1489'da Muhtesip Karagöz Bin Abdullah tarafından yaptırıldığı bilinen (Ayvansaraylı, 1987), 1943'te yıkıldığında yarı harabe durumunda olan ve Müller-Wiener (2016) haritasında konumu bu çalışma ile tespit edilen yerinden daha güneyde çizilmiş olan Karagöz Camisi'nin yeri tam olarak saptanmıştır. Kuzeydeki duvar kalıntısının bu haritada çizilmiş olan duvar hattını aynen takip ettiği görülmüş ayrıca kesin olmamakla birlikte batıdaki kalıntıların bu haritada Kız Rüştüye Mektebi olarak yazılmış yapı ile ilişkili oldukları düşünülmüştür. Pervititch Haritası ile yapılan çakıştırma sonucunda ise bu haritada yarı harabe olarak nitelendirilmiş Karagöz Camisi'nin yeri doğrulanmıştır. Doğusunda bulunan kalıntılara denk gelecek şekilde ocak ve dönemi için harabe olmuş bir yapı varlığı okunmuştur. Kuzeydeki duvarların hizasını takip edecek şekilde bulunan ve Alman Mavileri Haritasında da tespit edilen duvarlar varlıklarını korurken kuzeylerinde bulunan açık alan bu haritada yüksek duvarlarla çevrili büyük park olarak okunmuştur. Batıda görülen kalıntılar bu haritada Neyir Bey Konağı'nın bahçesi olan alana denk gelmiş ve buradaki kalıntılar hakkında bir bilgi elde edilememiştir.

Şekil 1 A. Kazı alanı 2019 durumu B. 1964-68 Saraçhane Kazıları Dönem Analizi C. Alman Mavileri Haritası'nın Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile çakıştırılması D. Pervititch Haritasının Saraçhane Kazıları Türk Dönemi ile çakıştırılması

Kazı alanının günümüz halini alması 1943'te Atatürk Bulvarı'nın yapılması ve 1960'larda yol yapım çalışmalarının sebep olduğu kazılar neticesinde olmuştur. Kazılarla ortaya çıkarılmasından 2019 yılına kadar geçen sürede kalıntıların durumunun ayrıntılı incelemesi için bkz. Polyeuktos Kilisesi Kompleksi Kazı Sonrası Durumu ile Günümüz Durumu Karşılaştırması (Doğan, 2019). Pandemi dönemi sonrası 2022 yılında alan ziyareti yapıldığında İBB tarafından bir kazı çalışmasının yürütüldüğü görülmüştür. Kazıda 1968 kazısı sonrası toprak akması nedeniyle örtülmüş duvarların açığa çıkartıldığı gözlenmiştir.

3.2. Park Alanı Analizi

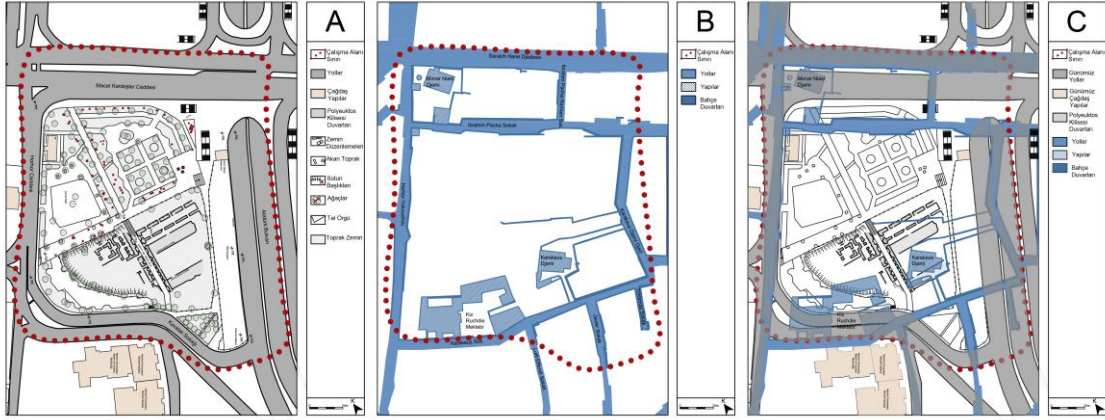
Macar Kardeşler Caddesi, Atatürk Bulvarı, Kavalalı Sokağı ve Horhor Caddesi ile sınırlandırılmış olan yapı adası Saraçhane Arkeoloji Parkı olarak tanımlanmıştır. Parkın güney bölümünde yukarıda detaylı olarak irdelenen kazı alanı ve Polyeuktos Kilisesi kalıntıları mevcuttur bu alan tel örgü ile kapatılmıştır. Kuzey bölümünde ise kilisenin narteks aksının devamında oluşturulan bir yaya yoluyla ikiye ayrılmış bir park düzenlemesi yapılmıştır. Alanın batısında çocuk oyun alanı ve umumi tuvalet bulunurken doğusu 1970'lerde yapılmış olan düzenlemeye benzer bir halde park alanıdır. Atatürk Caddesinden istinat duvarı ile yükseltilmiş alan ise sert zemin otopark olarak kullanılmaktadır. Retrospektif bir araştırma yapıldığında **Şekil 2.A'**da günümüz durumu verilen çalışma alanında Polyeuktos Kilisesi'nin ardı sıra Mimar Ayas Camisi, Karagöz Camisi, Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı ile konaklar ve eğitim yapıları olduğu görülmüştür.

Çalışma alanının günümüz durumu ve **Şekil 2.B'**de sayısallaştırılmış olan Alman Mavileri Haritası çakıştırıldığında (**Şekil 2.C**) şunlar saptanmıştır.

- Saratch Hane Djadessi (Saraçhane Caddesi) olarak yazılmış olan cadde genişletilerek bugün Macar Kardeşler Caddesi olmuştur.
- Saraçhane Caddesi kenarında yer alan Mimar Niasi Djami (Mimar Ayas Camisi) 'nin konumu tespit edilmiştir. Saraçhanebaşı Mescidi olarak da bilinen Mimar Ayas Camisi 1486 yılında Mimar Ayas tarafından yapılmış (**Özgüven, 1993**) ancak özgün cami 1894 depreminde yıkılmıştır. Yerine **Ayverdi (1973)**'ye göre zevksiz bir şekilde ve aslına uygun olmayacak şekilde duvar yükseklikleri ve kubbesi olduğundan farklı olarak inşa edilmiş olan camiye iki katlı bir son cemaat yeri de eklenmiştir. Bu yapı da Atatürk Bulvarı'nın yapımı sırasında yıkılarak yola katılmıştır (**Ayanoğlu, 1969**). Bugün yapının yerinden Macar Kardeşler Caddesi'nin geçtiği görülmüştür.
- Mimar Ayas Camisi ile aynı bahçeyi paylaşan ve İbrahim Paşa Sokağı'nda bulunan günümüzde mevcut olmayan yapıya dair herhangi bir bilgi işlenmemiştir ancak bu haritada yalnızca kamu yapıları işlenmiş olduğundan söz konusu yapının **Sönmez (1991)**'in anlattığı Mimar Ayas Mektebi olduğu düşünülmüştür.
- Saraçhane Caddesi'ne paralel, günümüzde mevcut olmayan bir İbrahim Pacha (Paşa) Sokak olduğu görülmüş, cadde ile sokağı birbirine dik bağlayan yine günümüzde mevcut olmayan İbrahim Pacha Hamam Sokak olduğu görülmüştür.
- İbrahim Paşa Hamam Sokak işlenmiş olmasına rağmen Çandarlı İbrahim Paşa Hamamı'na dair herhangi bir yapı izine rastlanmamıştır.
- Günümüzde Atatürk Bulvarı'nın geçtiği yerde Karakeus Djami Djadessi (Karagöz Cami Caddesi) görülmekte bu caddeden batıya doğru ayrılan yaya yolunun ise Karakeus Djami'si olarak yazılan bugün mevcut olmayan Karagöz Camisi'ne ulaştığı görülmektedir.
- Camiden güneye inen yaya yolu ise Karakeuz (Karagöz) Sokak'a bağlanmaktadır. Bu sokak ile kabaca yerinde bulunan Kavalalı Sokağı ile ismi dışında bir bağlantısının olmadığı Kavalalı Sokağın günümüz kotunun günümüz park kotunun da altında kalmış olmasından anlaşılmıştır.
- Karakeuz Sokak'tan güneye doğru devam eden sokaklardan çıkmaz sokak ve batısındaki Javer Sokak (Yaver Sokak) ile bunların tanımladığı yapı adaları ise varlığını devam ettirmemektedir. Medresenin yanından güneye devam eden Lutfi Effendi Sokak ise bugünkü yerinde ve ismindedir.

- Karagöz Sokak ile Horhor Yokuşu Caddesinin kesişiminde bulunan ve Kiz Ruchdie Mektebi olarak yazılan günümüzde mevcut olmayan yapı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.
- Horhor Yokouchou (Yokuşu) Djadessi'nin batıya doğru biraz genişleyerek Horhor Caddesi olarak varlığını devam ettirdiği görülmüştür.
- Horhor Yokuşu Caddesi ile İbrahim Paşa Sokak kesişiminde bulunan küçük yapı ve yanındaki duvara ilişkin herhangi bir bilgi işlenmemiştir.

Şekil 2 A. Park alanı 2019 durumu B. Alman Mavileri Haritası C. 2019 hâlihazırda ile Alman Mavileri Haritası karşılaştırılması

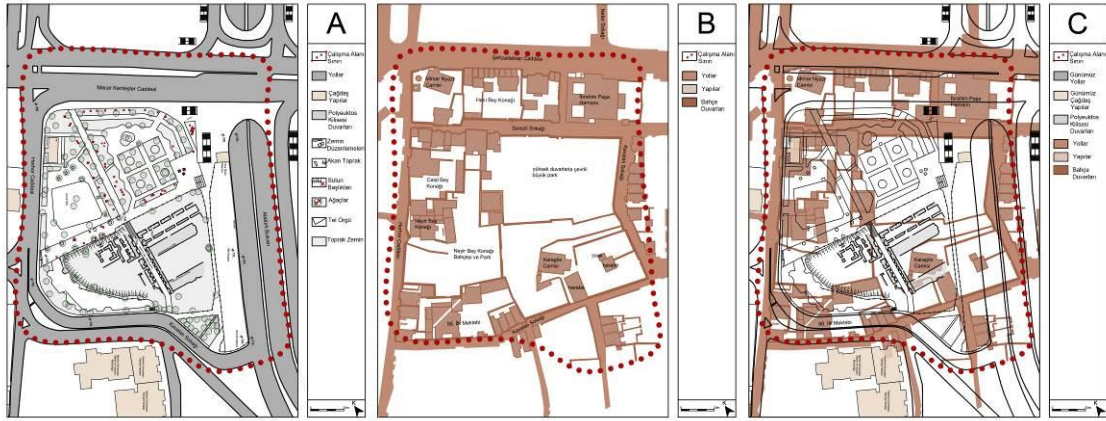
Çalışma alanının günümüz durumu ve Şekil 3.B'de sayısallaştırılmış olan Pervititch Haritası karşılaştırıldığında (Şekil 3.C) şunlar saptanmıştır.

- Şehzadebaşı Caddesi (Alman Mavileri Haritasında Saraçhane Caddesi) genişletilmiş ve bugün Macar Kardeşler Caddesi olmuştur. Yapı adasının Şehzadebaşı caddesine bakan yüzünde bugün mevcut olmayan dükkân sıraları dikkat çekmektedir.
- Şehzadebaşı Caddesine paralel olan Serezli Sokağı (Alman Mavileri Haritasında İbrahim Paşa Sokak) üzerinde çeşitli konaklar ve yüksek duvarlarla çevrili büyük park yer almaktadır.
- Serezli Sokağın Horhor Caddesi ile kesiştiği noktada bulunan küçük yapı (Alman Mavileri Haritasında isimsiz yapı) çeşme olarak işlenmiş ve yanındaki duvar uzunluğu 3 metre olarak belirtilmiştir.
- Mimar Ayas Camisi'nin konumu doğrulanmış Mimar Nyazi Camisi olarak (Alman Mavileri Haritasında Mimar Niasi Djami) işlendiği görülmüştür. Aynı bahçeyi paylaşan ve Serezli Sokaktan girilen yapı hakkında ek bir bilgi işlenmemiştir.
- Bugün mevcut olmayan İbrahim Paşa Hamamı'nın konumu tespit edilmiştir. 1494 yılında Çandarlı İbrahim Paşa tarafından yaptırılmış olan çifte hamam (Barkan & Ayverdi, 1970) 1917'de Heinrich Glück (1921) tarafından plan çizimi ve betimlemesi yapılarak belgelenmiştir. Yapının önce sıcaklık kısmı 1956 yılında ise tamamı, eski eserleri Koruma encümeninin muhafaza kararına (Haskan, 1995) rağmen yıkılmıştır. Buna göre hamamın kuzey yarısı üzerinde bugün Macar Kardeşler Caddesi, güney yarısı üzerinde ise kaldırım yer almaktadır.
- Hamamın batısında Şehzadebaşı Caddesi ile Serezli Sokağı dik olarak birleştiren sokak varlığını devam ettirse de bir ismi yoktur.
- Yapı adasının doğusu ve güneyindeki sokaklar Kavalalı Sokağı olarak isimlendirilmiştir. Doğudaki Kavalalı Sokağı'ndan (Alman Mavileri Haritasında Karagöz Cami Caddesi) Karagöz

Camisi'ne ulaşan bir yaya yolu görülmekte, bir diğer yaya yolu güneydeki Kavalalı Sokağı'na (Alman Mavileri Haritasında Karagöz Sokak) bağlanmaktadır.

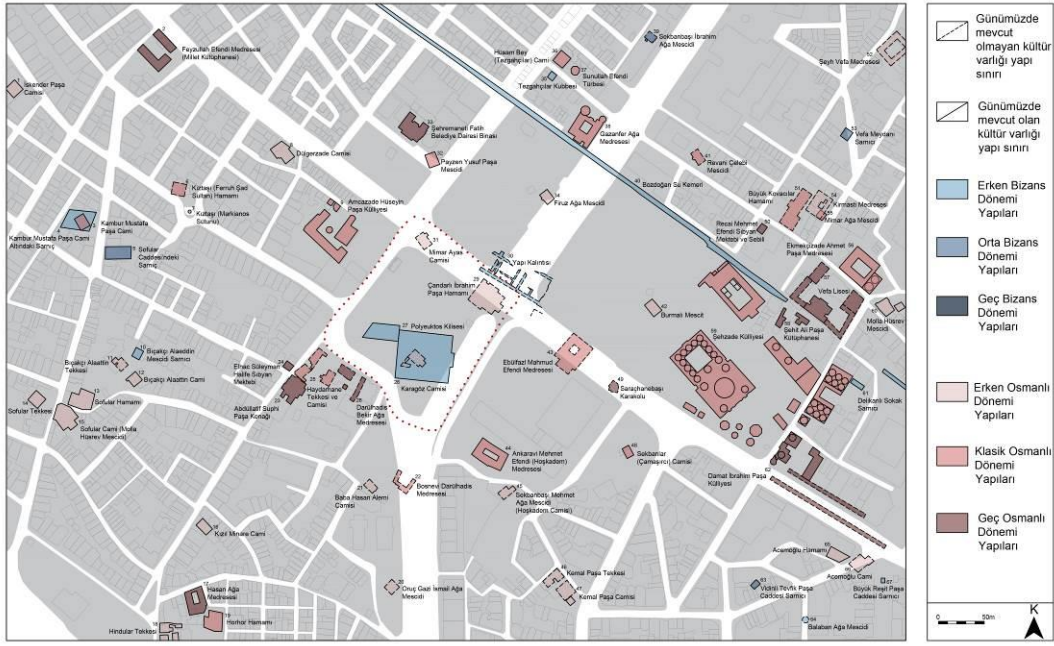
- Doğudaki Kavalalı Sokağının doğusundaki yapı adasına ait yapılar bitişik nizam olarak konumlandırılmıştır. Bugün yerinden Atatürk Bulvarı geçmektedir.
- Güneydeki Kavalalı Sokağı'ndan güneye devam eden sokaklardan Papağan Sokağı (Alman Mavileri Haritasında Javer Sokak) varlığını devam ettirmemektedir. Lütfi Efendi Sokağı ise bugünkü yerinde ve isimindedir.
- Güneydeki Kavalalı Sokağı üzerinde 56. İlk Mektebi bulunduğu görülmüş (Alman Mavileri Haritasında Kiz Ruchdie Mektebi olarak yazılmış yapı ile kabaca aynı gabaridedir) ancak günümüzde mevcut olmayan yapı hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır.
- Horhor Caddesi biraz genişleyerek aynı isimde ve yerinde korunurken, caddeye bakan konakların oluşturduğu dokudan herhangi bir iz kalmamıştır.
- Pervititch haritası incelendiğinde bölgede bulunan ahşap konakların oluşturduğu kentsel dokunun dolayısıyla da yaşam biçiminin bugün tamamen ortadan kalkmış olduğu görülmektedir.

Şekil 3 A. Park alanı 2019 durumu B. Pervititch Haritası C. 2019 hâlihazırda ile Pervititch Haritası karşılaştırılması

3.3. Yakın Çevre Analizi

Kent morfolojisindeki değişimi kentin mevcut dokusunda bıraktığı izler üzerinden okuyabilmek için Saraçhane Arkeoloji Parkı'nı merkez alan ve yaklaşık 10 dakika yürüme mesafesinde bulunan bölge yakın çevre çalışma alanı olarak tanımlanmıştır. Öncelikle bu alanda mevcut olan ve olmayan kültür varlıkları mimarlık tarihi araştırmaları ve tarihi haritalar yardımıyla tanımlanarak dönemlerine göre kronolojik analiz (Şekil 4) yapılmıştır. Kültür varlığı bakımından özellikle Erken Bizans Dönemi ile Erken Osmanlı Dönemi yapıları dikkat çekmektedir.

Şekil 4 Çalışma alanı kültür varlıkları kronolojik analizi

Bu analizde kesikli çizgi ile ifade edilen kültür varlıkları günümüzde mevcut olmadıklarından kentsel morfolojinin değişim geçirdiği noktaları özellikle işaret etmektedirler.

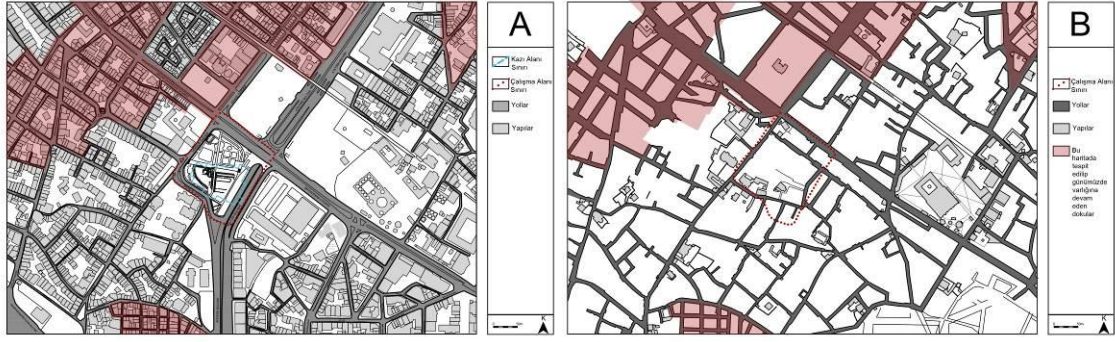
Bu noktalar akılda tutularak kentsel dokunun süreklilik sağladığı alanların tespiti için günümüz hâlihazır haritası (Şekil 5.A) ile Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası (Şekil 5.B) çakıştırılmıştır. Buna göre kırmızı renk ile işaretlenen alanlardaki kentsel dokunun yapı adası boyutlarının günümüzde de benzer şekilde varlığını sürdürdüğü saptanmıştır.

Şekil 5 A. 2019 Hâlihazır Harita B. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin 19. Asırda İstanbul Haritası

Söz konusu kentsel dokunun, 1875-1882 tarihleri arasında çizilen haritada (Ayverdi, 1958) bulunan sokaklar, yapı adaları aralarındaki ilişkiler ile geleneksel Osmanlı kent dokusu olduğu görülmektedir. Haritada çoğunlukla cami, medrese, hamam gibi kamu yapılarına dair bilgi verilmiştir.

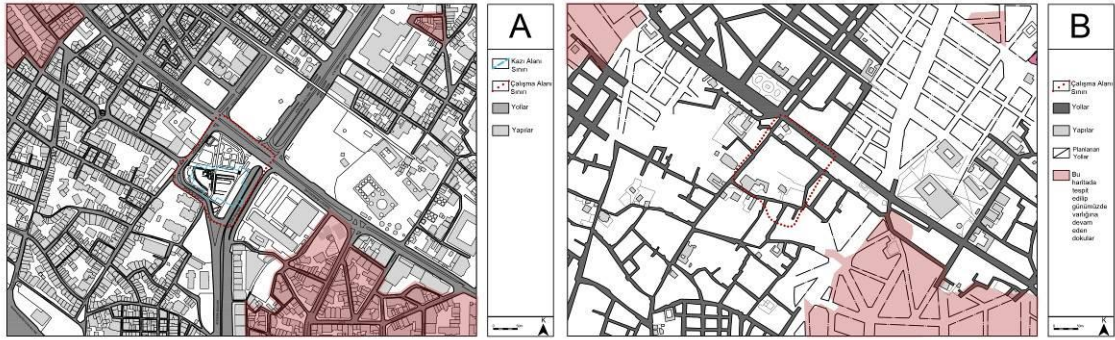
Günümüz hâlihazır haritası (Şekil 6.A), Alman Mavileri Haritası (Şekil 6.B) ile çakıştırıldığında kırmızı işaretli dokuların yapı adası biçimlenişinin günümüzde varlığını sürdürdüğü saptanmıştır.

Şekil 6 A. 2019 Hâlihazır Harita B. Alman Mavileri Haritası

1913-1919 yılları arasında çizilmiş olan harita aslen 1910-1913 yıllarında Fransız topograf cemiyeti tarafından çizilen haritayı temel alır (Tekeli, 1993) ve sokaklara, yapı adalarına ve kamu yapılarına dair bilgiler barındırır. Bunlara ek olarak kentsel dokuya dair kimi noktada bahçe duvarları ve yapı duvarı izlerine de rastlamak mümkün olsa da bunlardan ayrıntılı bir morfoloji okumak mümkün değildir.

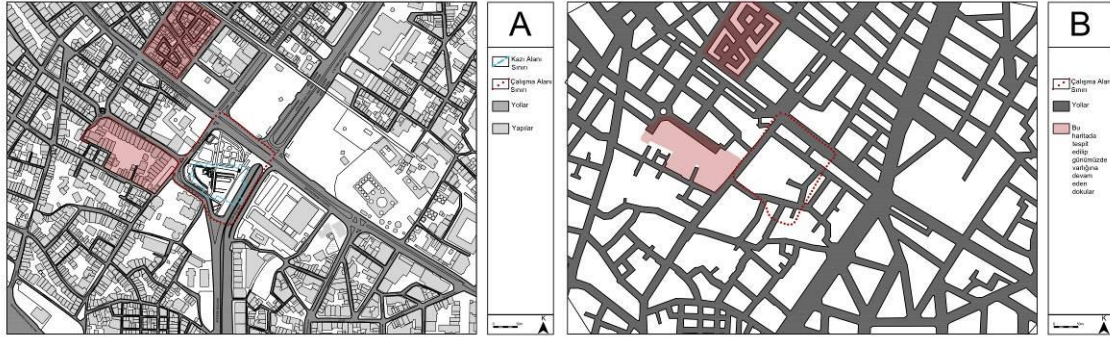
Günümüz hâlihazır haritası (Şekil 7.A), 1923 Şehremaneti Haritası (Şekil 7.B) ile karşılaştırıldığında ise günümüzde varlığını devam ettiren dokuların bu haritada kesikli çizgi ile ifade edilmiş olan alanların bir kısmı ile karşılaştığı görülmektedir. Bu haritadaki kesikli çizgi ile gösterilmiş alanların; 1934 Şehir Rehberi haritasında mevcut olduğundan çıkarımla, 1918 ile 1923 arasında bir tarihte planlaması yapılan ancak 1923'te henüz mevcut olmayan alanlar olduğu düşünülmüş ancak Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde konu ile ilgili söz konusu tarihleri kapsayan herhangi bir belgeye ulaşılamamıştır.

Şekil 7 A. 2019 Hâlihazır Harita B. 1923 Şehremaneti Haritası

Buna göre bu kentsel dokular 1923 ile 1934 arasında bir zamanda oluşmuştur. Bu sebeple ilk tespit edildikleri harita olan 1923 Şehremaneti Haritasında tespit edilen alanlar olarak işaretlenmiştir.

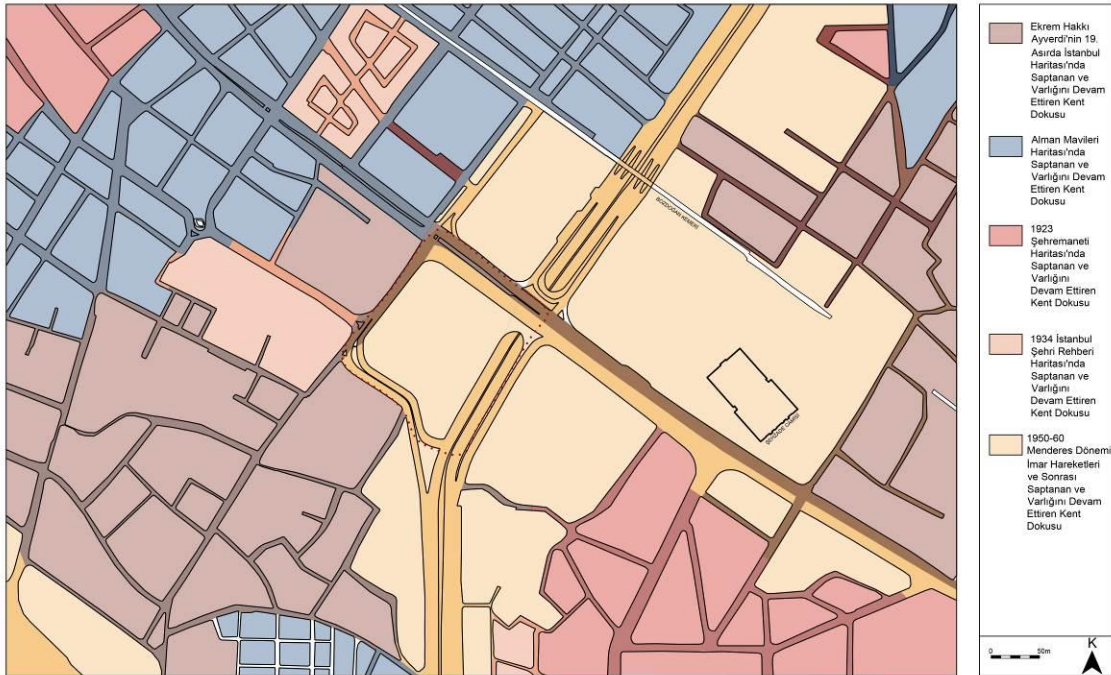
Günümüz hâlihazır haritası (Şekil 8.A) ve 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası (Şekil 8.B) karşılaştırıldığında ise kırmızı ile işaretlenmiş alanların günümüzde mevcudiyetini sürdürdüğü tespit edilmiştir. Mühendis Salim Bey tarafından Alman Mavileri Haritası altlık olarak alınarak çizilen haritada (Nuri, 1934) sokak sınırları biraz büyütülerek yapı adaları daraltılmış böylece sokak isimleri ile diğer bilgiler harita üzerine işlenebilmiştir.

Şekil 8 A. 2019 Hâlihazır Harita B. 1934 İstanbul Şehri Rehberi Haritası

Yukarıda bahsi geçen kentsel dokular haricinde kalan alanların anlaşılabilmesi için Pervititch Haritası ve Henri Prost'un ulaşım etüdü haritası incelenmiş, 1950-60 Menderes Dönemi imar faaliyetlerinin etkileri araştırılmıştır. Yapımı 1922-1945 yılları arasında süren topograf mühendis Jacques Pervititch tarafından Alman Mavileri Haritası altlık alınarak bir sigorta haritası olarak çizilen Pervititch Haritası güçlü grafik anlatımıyla kent morfolojisine dair en ayrıntılı bilgileri sunmaktadır (Akın, 2001) (Batur, 2001). Haritada cadde ve yapı adaları yanı sıra yapılara dair malzeme, yapım sistemi, kat adedi gibi teknik bilgiler ve yapının işlevi, sahibinin adı da belirtilmiştir. Ancak kentsel dokuların retrospektif morfolojik analizinin yapıldığı sentez haritasında bu harita ile tanımlanan bir kentsel alan bulunmadığından yer almamaktadır.

Bütünsel bir bakış sunması açısından yukarıda bahsi geçen veriler bir sentez haritasında (Şekil 9) işaretlenmiştir. Retrospektif morfolojik analiz haritası kentsel dokuların mevcudiyetinin saptandığı ilk haritalarla günümüz hâlihazır haritasının üzerinde farklı renklerle işaretlenerek oluşturulmuştur. Bu sentez haritası kentsel dokunun süreklilikleri ve kopukluklarının takip edilmesine olanak sağlamıştır.

Şekil.9 Tarihi haritalarda saptanan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren dokuların yer aldığı Retrospektif Morfolojik Analiz

Tarihi haritalarda saptanan ve günümüze kadar varlığını devam ettiren kent dokuları incelendiğinde; bu kentsel dokunun yapı adası ve yollar bakımından kentsel imar faaliyetleri ve yangınlar dışında büyük oranda korunduğunu söylemek mümkünken burada bulunan yapısal öğelerin özellikle sivil kentsel dokunun geçirdiği morfolojik değişim başka bir araştırmanın konusu olabilecek kadar köklü ve şaşırtıcıdır.

4. Sonuç

Saraçhane bölgesinin tarihsel topoğrafyası üzerinden İstanbul'un çok katmanlı yapısının anlaşılmasına katkı sağlamak amacıyla yapılan bu çalışma kapsamında kullanılan bütün haritalar Autocad ortamında sayısallaştırılıp günümüz hâlihazırda ile karşılaştırılmış ve kentsel dokusunun sürekliliğinin izlenmesine olanak veren sentez haritalarının üretilmesinde kullanılmıştır. Bu bağlamda arkeolojik kazı çalışmalarını kapsayan ölçekte kentin Bizans tarihinin önemli yapılarından biri olan Polyeuktos Kilisesi'nin varlığı ve yapının diğer Bizans katmanlarıyla birlikte görülmesi ancak bu kısıtlı alanın bütüncül bir veri barındırmaması kent tarihine dair daha çok araştırma ve kentsel arkeoloji çalışmasının yapılması gereğini göstermiştir. Vaftizhane yapısının diyagonal olarak bitirilen batı cephesinin aynı dönem yol kazı çalışmalarında açığa çıkmış ve sonradan kaldırılmış olan yapı kalıntısının (Şekil 4. no:30) güney duvarına dik olduğunun tespiti kentin Bizans kentsel dokusuna dair arkeolojik kazılarla desteklenmesi gereken bir ipucu olarak not edilmiştir. Saraçhane Kazıları ile tanımlanan Türk dönemi kalıntılarının Pervititch ve Alman Mavileri haritaları ile karşılaştırılması ise Karagöz Camisi'nin yerinin kesin olarak saptanmasına olanak sağlamıştır. Bir diğer ölçek olan park alanının tamamı ise günümüzde arkeolojik alan ve park düzeninde olsa da 1950'ler öncesi bu alan içerisindeki kentsel dokunun geleneksel Osmanlı kent dokusunu yansıtacak nitelikte küçük ölçekli camiler, ahşap konaklar, hamam, okullardan oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu alan da kentsel müdahaleler sonucu çevresiyle orantılı olarak tamamen değişmiştir. Kentsel ölçekte çalışma alanında günümüzde mevcut olmayan yapıların tarihi yerleri saptanabilmiş, mevcut ve mevcut olmayan kültür varlıkları tanımlanarak kronolojik analiz yapılabilmiş, haritaların üst üste karşılaştırılarak incelenmesi ile günümüz kent dokusunda varlığını devam ettiren ve değişime uğramış tarihi dokular saptanabilmiştir. Kentin tarihi merkezinin kentsel gelişim, siyasi, kültürel ve sosyal yaşam bakımından Bizans, Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi boyunca önemli bir noktada bulunan alanının günümüzde söz konusu geçmişine dair barındırdığı izler –sokak dokusu, yapılar vb.- saptanıp kentsel dokunun geçirdiği değişimler ve bunların nedenleri anlaşılmıştır. Bu bildiri kapsamında arkeoloji, haritacılık ve mimarlık disiplinlerinin sağladığı somut veriler ışığında Saraçhane Arkeoloji Parkı ve yakın çevresinin M.S. 5.yy'dan günümüze kadar geçirdiği değişimler üç farklı ölçekte yapılan morfolojik analiz çalışmalarıyla değerlendirilmiştir.

Kaynaklar

- A. H. (1987). Camilerimiz Ansiklopedisi (Hadikatü'l-Cevami) (Cilt I). (İ. Erzi, Dü.) İstanbul: Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları.
- Akın, N. (2001). İstanbul kent tarihi açısından önemli bir kaynak. Cumhuriyet Kitap, 7-10.
- Ayanoğlu, F. İ. (1969). İstanbul'da Yola Kalbedilen Cami Vesaire. Vakıf Dergisi, 329-346.
- Ayverdi, E. H. (1958). 19. Asırda İstanbul Haritası. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstirüsü Yayınları.
- Ayverdi, E. H. (1973). Osmanlı Mimarisinin Fatih Devri 855-886.
- Barkan, Ö. L., & Ayverdi, E. H. (1970). İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Batur, A. (2001). Pervititch haritaları ya da. Bir kenti okumak. Cumhuriyet Kitap, 3-5.

- Doğan, P. (2019). Saraçhane Arkeoloji Parkı'nın Kent Arkeolojisi Bağlamında İncelenmesi ve Koruma Önerisi. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Glück, H. (1921). Probleme des Wölbungsbaues Die Bader Konstantinoples. Viyana: Verlag von Halm und Goldmann.
- Harrison, R. M. (1989). A Temple For Byzantium. Austin: University of Texas Press.
- Harrison, R. M. (1989b). Excavations at Sarachane in İstanbul, Volume 1. Princeton: Princeton University Press.
- Harrison, R. M., Fıratlı, N., & Hayes, J. W. (1968). Excavations at Saraçhane in İstanbul: Fifth Preliminary Report, with a Contribution on A Seventh-Century Pottery Group. *Dumbarton Oaks Papers*(22), 195-216.
- Haskan, M. N. (1995). İstanbul Hamamları. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Mango, C., & Sevckenko, I. (1961). Remains of the Church of St. Polyuktos at Constantinople. *Dumbarton Oaks Papers*, 243-47. doi:10.2307/1291183
- Müller-Wiener, W. (2016). İstanbul'un Tarihsel Topografyası (4 b.). İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Nuri, O. (1934). İstanbul Şehri Rehberi. İstanbul: İstanbul Belediyesi.
- Özguven, B. (1993). Ayas Bin Abdullah (Cilt 1). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Sönmez, Z. (1991). Ayas Ağa. T. D. Vakfı içinde, *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 4, s. 201). İstanbul.
- Tekeli, İ. (1993). Haritalar. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 3, 556-560.